

TÔI DỊCH TRUYỆN KIỀU SANG TIẾNG NGA NHƯ THẾ NÀO?

Vũ Thế Khôi*

Bài báo này dự kiến là bài dẫn nhập cho chuỗi bài về một số vấn đề dịch Truyện Kiều sang tiếng Nga. Trong bài đầu tiên này, tác giả:

- *Nói qua duyên cớ tác giả được may mắn dịch kiệt tác của đại thi hào Nguyễn Du sang tiếng Nga và đôi điều về những thuận lợi cá nhân đã giúp tác giả hoàn thành nhiệm vụ dịch thuật này;*
- *Giới thiệu sơ lược lịch sử dịch Truyện Kiều sang các ngoại ngữ và kinh nghiệm của các dịch giả tiền bối trong việc lựa chọn cách dịch phù hợp với mục đích phục vụ của bản dịch;*
- *Trình bày quan điểm và những nguyên tắc dịch thuật thi phẩm do nhà văn hóa Nguyễn Khắc Viện đã đề xuất khi dịch Truyện Kiều sang tiếng Pháp; tác giả cho rằng quan điểm dịch thuật này phù hợp với mục đích tác giả theo đuổi trong việc dịch Truyện Kiều sang tiếng Nga;*
- *Thuật lại quá trình và một số thủ pháp tác giả đã thực hiện để hoàn thành bản dịch.*

Từ khóa: *Truyện Kiều, Dự án dịch Truyện Kiều, bản dịch thơ, bản dịch nghĩa, diễn tích.*

This article is expected to be an introduction to a series of articles on the translation of The Tale of Kieu into Russian by the author. This first article:

- *Briefly describes the opportunity to translate this masterpiece of the great national poet Nguyen Du into Russian and the author's personal advantages that guided him through the completion of the translation*
- *Briefly introduces the history of translating The Tale of Kieu into different languages and experiences of predecessors in selecting different ways of translations to suit the purposes of the translations*
- *Explains viewpoints and principles of translation initiated by the culture researcher Nguyen Khac Vien when he translated The Tale of Kieu into French. The author finds these principles appropriate to adopt when he translated this work into Russian.*
- *Narrates the process and techniques used to complete the translation.*

Keywords: *The Tale of Kieu, the translation of The Tale of Kieu, poetry translation, semantic translation, classical reference.*

1. Trước năm 2003, tuy đã có thâm niên hơn bốn chục năm giảng dạy tiếng Nga và văn học Nga, cũng ngần ấy năm dịch Pushkin và Lermontov, Korolenko và

Zalygin, nhiều nhà thơ, nhà văn Xô-Việt khác, tôi vẫn chưa một lần dám nghĩ đến việc dịch *Truyện Kiều* – kiệt tác của nền văn học cổ điển Việt Nam sang tiếng Nga. Mới đầu là do hồi những năm 70 của thế kỷ trước, tôi đã được dịp đọc những trích đoạn *Kiều* tuyệt vời qua công trình hợp tác

---

* Cựu giảng viên, NGU'T, Trường Đại học Hà Nội

Email: vuthekhoi@gmail.com

của cặp đôi tuyệt vời Nikolai Nikulin và Arkadi Shteinberg. Tiến sĩ Nikulin là chuyên gia nghiên cứu văn học Việt Nam, còn Shteinberg là nhà thơ-dịch giả nổi tiếng, chuyên dịch thi ca phương Đông. Và tôi cứ hy vọng mãi là họ sẽ làm tiếp công trình xuất sắc của mình. Đến khi họ từ già cỗi đời thì lại trông chờ những người có trình độ văn hóa và ngoại ngữ cao hơn tôi thực hiện sứ mệnh khó khăn này.

Nhưng rồi, có hai sự ngẫu nhiên thúc đẩy tôi đến ý định táo bạo bắt tay vào công việc “liều lĩnh”, như một số bè bạn nói, là dịch ngược sang tiếng Nga một tác phẩm thi ca, mà đó lại là *Truyện Kiều*. Sự việc thứ nhất là lần đến tham quan Khu lưu niệm Nguyễn Du năm 2003. Cô gái hướng dẫn viên có đôi mắt to sáng như “làn thu thủy” và mái tóc mây dài chấm hông – y hệt nàng Kiều (sau mới được biết cô là hậu duệ đời thứ tám của dòng họ Nguyễn Du!), khi giới thiệu với đoàn đại biểu học giả từ Hà Nội vào về bộ sưu tập các bản dịch kiệt tác của cụ Tiên Điền sang ngoại ngữ, than rằng: “Rất tiếc là trong bộ sưu tập này chưa có bản dịch trọn vẹn *Truyện Kiều* sang tiếng Nga”. Cứ như cô cửa nhát dao vào tim tôi. Lần ấy, thấp hương trước phần mộ cụ Nguyễn Du, tôi khấn: “Bái lạy anh linh cụ Tiên Điền! *Truyện Kiều* của Cụ đã dịch ra hai chục ngoại ngữ, vậy mà tiếng Nga “của con” thì chưa. Bao giờ được tĩnh tâm làm văn chương, con sẽ cố. Xin Tiên sinh phù hộ cho con chuyển dịch được *Truyện Kiều* sang tiếng Nga. Nếu thành công, con xin dâng bản dịch trước ban thờ tiên sinh”. Trở về Hà Nội, tôi hăm hở bắt tay dịch

những dòng đầu tiên của tác phẩm bất hủ. Sự việc thứ hai, năm 2010, hai bà giáo tiếng Nga đầu tiên từng dạy chúng tôi hơn nửa thế kỷ trước là Emma Samoilovna Lamm và Sofia Leonidovna Korchikova, bay sang Việt Nam tham gia chương trình của đài truyền hình Việt Nam - “Thầy trò Xô-Việt ngày gặp lại”. Tôi đưa hai cô giáo của mình đi thăm Văn Miếu - Quốc Tử Giám. Khi dẫn hai bà đến gần quả chuông lớn và giới thiệu, rằng: chuông do thân phụ của Nguyễn Du là Tể tướng Nguyễn Nghiễm cung tiến vào Quốc Tử Giám, rằng: học giả Nga là Nikolai Nikulin cũng từng nghiên cứu *Truyện Kiều* v.v., tôi phát hiện có một phụ nữ đứng xa xa, chăm chú nghe tôi thuyết minh bằng tiếng Nga. Tôi mời chị lại gần hơn, chị bước đến và tự giới thiệu: “Tôi là con gái Nikulin”. Đó chẳng phải là duyên may ư: đường như chính anh linh Nikolai Ivanovich Nikulin hiển hiện và trao tôi nhiệm vụ hoàn thành sự nghiệp cao cả mà Giáo sư đã cùng Arkadi Akimovich Shteinberg bắt đầu nhưng chưa hoàn thành hơn nửa thế kỷ trước – đưa tác phẩm thiên tài của Nguyễn Du đến với độc giả Nga!

Tuy nhiên, *Truyện Kiều* là một kiệt tác văn chương đòi hỏi một sự tĩnh tâm và tập trung thời gian, sức lực cao độ để làm văn chương, nhưng cuộc mưu sinh luôn khiến tôi phân tán, vì vậy kể từ khi khấn khứa hứa hẹn trước mộ cụ Tiên Điền, từ năm 2003 đến năm 2013, trong mười năm tôi dịch chưa được nghìn câu, đọc lại thấy xấu hổ vì nó rời rạc, văn phong đứt mạch, không nhất quán.

2. Một cơ may đã giúp tôi thực hiện tâm nguyện và lời hứa với Tổ Như tiên sinh. Đầu tháng 11/2013 có thông tin UNESCO sẽ vinh danh vào năm 2015 đại thi hào Nguyễn Du là Danh nhân Văn hóa thế giới, và đã xuất hiện *Dự án dịch Truyện Kiều sang tiếng Nga*, do TS Nguyễn Huy Hoàng và ông Hoàng Văn Vinh, Chủ tịch công ty Zolotoi Drakon (Rồng Vàng) ở LB Nga chủ trì, và tôi cũng được mời tham gia thực hiện.

Đây là một kế hoạch đồ sộ chưa từng có: căn cứ văn bản Dự án hai dịch giả Việt Nam làm bản dịch nghĩa từng câu Kiều, hai học giả Nga hiệu đính hoàn chỉnh bản dịch nghĩa đó, khâu cuối cùng một là nhà thơ Nga chuyển thành thơ.

Theo kế hoạch, hết tháng 3 việc dịch nghĩa phải xong, nhưng do dịch giả thứ hai không thể thực hiện công việc, nên đến cuối tháng 4, nhà thơ Nga mới có toàn bộ bản nghĩa từng câu để chuyển sang thơ. Những học giả Nga chịu trách nhiệm hiệu đính bản dịch nghĩa để in cùng bản dịch thơ (như ghi trong *Dự án*), mới hiệu đính được nghìn câu đầu tiên thì không rõ vì lý do gì đã ngừng thực thi nhiệm vụ. Viện có bản dịch nghĩa chưa được “Nga hóa” những người tổ chức thực hiện chỉ đưa NXB Khoa học Xã hội in bản dịch thơ mà ngay lúc ấy tôi đã nhận xét là hơi hợt, hạ thấp giá trị tư tưởng-nghệ thuật kiệt tác của Nguyễn Du. Bất chấp lời cảnh báo ấy, phiên bản thơ đó vẫn được in ấn và ra mắt ngày 07/11/2015 tại Viện Hàn lâm KHXH VN. Chi tiết về những chuyện không vui này, tôi đã tường trình trên trên tạp chí

THO¹, nên không muốn nhắc lại ở đây. Điều đáng tiếc là bây giờ chính một chuyên gia ngữ văn Nga từng công tác tại Đại học Tổng hợp Hà Nội những năm 1981-1984, am hiểu văn học và văn hóa truyền thống Việt, đã phê phán khá gay gắt phiên bản thơ này là giọng điệu dân dã lối xảm du ca Nga (скоморошина)”, “không tương xứng hoàn toàn với nguyên tác về giá trị nghệ thuật”².

3. Để dịch được một tác phẩm nghệ thuật như *Truyện Kiều* sang tiếng nước ngoài, riêng trình độ ngoại ngữ tốt chưa đủ: dịch giả thứ hai bỏ cuộc còn giỏi tiếng Nga hơn tôi, sáng tác được thơ bằng tiếng Nga. Dịch thuật, lại là dịch thi ca, đòi hỏi những tiền đề văn hóa nhất định. Phải chăng những điều trình bày dưới đây là tiền đề đó?

Trong dòng họ chúng tôi, kiệt tác của cụ Nguyễn Du từ xa xưa đã được trọng vọng. Bài tổng vịnh Kiều bằng chữ Hán “Giai nhân bất thị đáo Tiền Đường” (Người đẹp đâu phải đến Tiền Đường), in ở trang đầu của hầu như mọi quyển Kiều in khắc gỗ xưa, là của cụ Tổ đời thứ sáu bên họ ngoại – tiên sĩ khoa thi 1779 Phạm Quý Thích (1760-1825). Tổ đời thứ năm bên nội, tiến sĩ Vũ Tông Phan (1800-1851), bậc trưởng thượng hồi nửa

¹ Vũ Thế Khôi (2015), Đoạn trường dịch Kiều sang tiếng Nga. – *Tạp chí Thơ*, số 11/2015, tr.97-109.

² Ида Андреева: «Повесть о Клеу» в русских переводах и изданиях. – website культура.ру; đã phát biểu văn tắt tại Hội nghị quốc tế Quảng bá văn học Việt Nam lần thứ IV, Hà Nội 16/02/2019; đăng *Tạp chí Thơ*, số 3&4/2019, tr. 215-220, dưới tiêu đề “Về hai bản dịch trọn vẹn Truyện Kiều sang tiếng Nga”.

đầu thế kỷ XIX dẫn đạo phong trào chấn hưng văn hóa cổ đô Thăng Long, cũng đã bày tỏ niềm thương cảm những nỗi đoạn trường của giai nhân Thúy Kiều trong bài thơ Đường luật “Quan tiểu thuyết Vương Thúy Kiều ngẫu hứng”:

Hiếu niệm gia tình khoảng khắc gian
Hữu thân ninh kẻ sắc hương tàn...
Bên tình, bên hiếu nghiệt oan,
Vì song thân phải hại tàn sắc hương...”
(VTK dịch)

Rồi thì sau khi tôi ra đời, cha tôi đã cho đăng lần đầu tiên trên trang *Thanh Nghị*, tờ báo nổi tiếng do ông làm chủ nhiệm dưới thời thuộc Pháp, mấy bài khảo cứu của học giả Hoàng Xuân Hãn về nguồn gốc văn dân gian và văn học của *Truyện Kiều*, đặt nền móng cho khoa Kiều học hiện đại. Cuối cùng, *Truyện Kiều* luôn chiếm vị trí trang trọng trong thư viện gia đình chúng tôi, kể từ tủ sách lớn của cha tôi hồi trước Kháng chiến chống Pháp (mang tên hai anh em tôi – Tủ sách Khôi-Khanh) đã có đủ các bản Kiều bằng chữ Nôm và chữ Quốc ngữ, cả bằng tiếng Pháp. Đó là vì ông nội tôi dạy chữ Nho cho trẻ nhỏ tại các làng quê (nhân tiện dạy cả tôi, đích tôn), cha tôi dạy tiếng Pháp ở trường tư thực Thăng Long lừng danh, cùng các ông Phạm Văn Đồng và Võ Nguyên Giáp.

Sau này, đã tốt nghiệp Khoa ngữ văn Đại học Sư phạm quốc gia của Liên Xô (1961) và trở thành giảng viên tiếng Nga và văn học Nga ở Trường Đại học Ngoại ngữ Hà Nội (nay là Trường Đại học Hà

Nội), tôi có may mắn được đọc kỹ bản *Kiều* dịch sang tiếng Pháp, nói đúng hơn là “*được học*” từng câu Kiều qua đối chiếu Pháp-Việt, dưới sự chỉ bảo của một người uyên thâm cả Nho học lẫn Tây học là cụ Phạm Khắc Hòe (1901-1995). Cụ nguyên là Đồng lý Ngự tiền văn phòng của vua Bảo Đại, thời cha tôi là Bộ trưởng Tư pháp nước Việt Nam Dân chủ Cộng hòa, được mời giữ chức Chánh văn phòng Bộ. Biết tôi “mở lớp tư thực” (lời của Cụ) bảo cha học tiếng Nga để đọc nghiên cứu được văn bản luật pháp Xô Viết, cụ Phạm đến xin “học ké đồng nghiệp” (cũng lời của Cụ). Một lần thấy tôi dùng tự điển đọc truyện ngắn “*Les étoiles*” của Alphonse Daudet, cụ đề nghị: “Ta “đổi công” đi (hồi ấy trong nông nghiệp đang phát triển phong trào “đổi công” mà!)”: anh dạy tôi tiếng Nga, tôi dạy anh tiếng Pháp. Nhưng anh đã đọc được A. Daudet thì ta cùng đọc *Kiều* bằng tiếng Pháp nhé!” Ai ngờ, gần nửa thế kỷ sau, chính bản *Kiều* dịch sang tiếng Pháp đã giúp tôi nhiều nhất trong việc dịch kiệt tác của Nguyễn Du sang tiếng Nga, chứ không phải các bản dịch sang tiếng Trung Quốc đồng văn với ta, nên ít mách bảo được gì về thủ pháp chuyển dịch.

4. Tôi bắt đầu thực hiện công trình từ bước tìm hiểu kinh nghiệm của các bậc tiền bối trong công việc phức tạp và khó khăn này. Tôi sưu tầm, rồi bạn bè nghe tin tôi “bày trò mạo hiểm”, mang đến cho mượn gần hai chục bản *Kiều* và sách chú giải, khảo cứu về tác phẩm – bằng tiếng Việt (Quốc ngữ và Nôm), tiếng Trung Quốc, tiếng Pháp, tiếng Anh. Bằng tiếng

Nga, trong tủ sách của tôi có quyển sách nhỏ của dịch giả Arkadi Shteinberg: “НгуенЗу. Всѣ живое. Переводы с вьетнамского. – изд. Художественная литература, М., 1965”. Sách có Lời nói đầu của N.I. Nikulin, tuyển thơ và các trích đoạn của *Truyện Kiều* dưới tiêu đề “Стенания истерзанной души - Đoạn trường tân thanh” (tổng cộng 946 câu/ 3.254 câu Kiều).

Đã ngót thế kỷ rưỡi, chính xác là 135 năm kể từ khi xuất hiện trên văn đàn thế giới bản chuyển ngữ đầu tiên *Truyện Kiều*, kiệt tác văn học cổ điển Việt Nam của đại thi hào cuối thế kỷ XVIII – thế kỷ XIX. Nguyễn Du. Bản dịch đầu tiên ấy do học giả người Pháp Abel de Michele (1833-1918) thực hiện. Ông Abel nghề nghiệp chính là luật gia, chuyên viên Đông phương học, 1869 trở thành giáo viên tiếng Việt trong biên chế thuộc Trung tâm ngôn ngữ phương Đông. Ông dịch *Kiều* bằng thể thơ tự do, kèm theo những chú giải phong phú về văn hóa. Tuy nhiên, ông chưa bao giờ đến Việt Nam, bởi vậy đến nay người ta vẫn băn khoăn: ông dịch bản trường ca của Nguyễn Du trực tiếp từ tiếng Việt hay thông qua một bản dịch nghĩa từng câu nào đó của người khác³.

Đến thời điểm hiện nay, Nguyễn Hữu Sơn thống kê được hơn 60 bản dịch *Truyện Kiều*, cả trọn vẹn lẫn trích đoạn, trong đó: sang tiếng Pháp – 13, sang tiếng Trung Quốc – 11, sang tiếng Anh – 7,

sang tiếng Nhật – 5, sang tiếng Đức và tiếng Nga – mỗi thứ tiếng 2⁴. Về phương diện văn học so sánh, được nghiên cứu nhiều hơn cả là các bản dịch sang tiếng Pháp, mặc dù có lẽ công luận quan tâm nhiều hơn đến những cuộc tranh luận giữa một số học giả Trung Quốc và các chuyên gia Trung Quốc học Việt Nam chung quanh bản dịch bằng thơ (1959) của nhà Việt Nam học người Hoa Hoàng Dật Cầu (璜浹球). Tuy nhiên, những cuộc tranh luận ấy diễn ra không phải về bản chất vấn đề dịch thuật thuần túy, bởi vì phía học giả Trung Quốc, là những người khởi xướng, đã không dựa vào sự phân tích đối chiếu bản dịch của Hoàng Dật Cầu với nguyên tác mà lại đi so sánh các phẩm chất tư tưởng - nghệ thuật của bản dịch đó, vốn đầy dẫy sai sót, dấu dịch giả có nhiệt tình và rất cố gắng, - với nguồn gốc trường ca của Nguyễn Du, tức với một quyển tiểu thuyết mà chính người Trung Quốc đã quên lãng từ lâu, do một tác giả bình thường lấy bút danh là Thanh Tâm Tài Nhân (淸心才人), sáng tác vào thế kỷ XVII và đặt tên là *Kim, Vân, Kiều truyện*. Những cuộc tranh luận ấy vượt ra ngoài phạm vi chủ đề của bản tham luận này, bởi vậy xin phép gợi ý các độc giả quan tâm tìm đọc bài viết của một số chuyên gia Việt Nam về Trung Quốc học, có liệt kê trong công trình của Huệ Chi⁵.

⁴ Nguyễn Hữu Sơn: *Truyện Kiều trên đường giao lưu quốc tế*. – website Nhân Dân điện tử, 26/11/2015 15:34:25

⁵ Nguyễn Huệ Chi (2016), Trở lại câu chuyện so sánh Kim, Vân, Kiều truyện với *Truyện Kiều* của Đông Văn Thành (董文成). – *Tạp chí Khoa học*, số 10/ tháng 02-2016, tr. 11-31.

³ Alain Guillemin: Các bản dịch *Truyện Kiều* sang tiếng Pháp. (Nguyễn Duy Bình dịch từ tiếng Pháp). – Văn hóa Nghệ An, số tháng 5/2010.

Xin trình bày vắn tắt về vấn đề những cuộc thảo luận quanh các bản dịch sang tiếng Pháp tác phẩm thiên tài và vô cùng phức tạp của Nguyễn Du đã đem lại kinh nghiệm gì của các bậc tiền bối cho dịch giả hậu sinh này.

Kinh nghiệm trước hết là cần phải xác định bản dịch của mình sẽ phục vụ đối tượng nào, đáp ứng nhu cầu nào, của giới bạn đọc nào.

Nếu như bản dịch sẽ dành cho giới hàn lâm thì theo tôi, nó phải theo mẫu mực công trình lớn của nhà văn, ký giả và học giả xuất sắc Việt Nam Nguyễn Văn Vĩnh (1882-1936). Vĩ nhân ấy, một trong Quỳnh-Vĩnh-Tổ-Tôn⁶ “tứ trụ” sáng ngời của nền văn hóa Việt hiện đại, đã phải dành ngót ba chục năm cho bản dịch *Truyện Kiều* sang tiếng Pháp. Những chương đầu tiên của bản dịch, Nguyễn Văn Vĩnh công bố năm 1906 trên trang tạp chí *Notre Journal* viết bằng tiếng Pháp do Cụ sáng lập, và chỉ hoàn thành công trình gian khổ bấy nhiêu năm vào 1933. Học giả đa ngữ kiêm nhà văn hóa đã dịch từng câu Kiều bằng thứ văn xuôi tiếng Pháp chuẩn xác, sau đó kèm theo mỗi từ Việt một hoặc vài ba từ tiếng Pháp tương đương về nghĩa, cuối cùng cung cấp cho bản dịch chú giải ngôn ngữ đất nước học. Chỉ xin trích làm ví dụ câu lục bát mở đầu:

Trăm năm trong cõi người ta
Chữ tài chữ mệnh khéo là ghét nhau

Cent années, dans cette limite de notre vie humaine,

Ce qu'on désigne par le mot talent et ce qu'on désigne par le mot destinée, combine ces deux choses se montrent habiles à se haïr, à s'exclure.

Tiếp theo, là những dòng dịch từng từ (mot-à-mot) trong câu lục bát:

Trăm (cent) năm (années) (1) trong (dans) cõi (limite) người (humanité) ta (notre)

Chữ (caractère) (2) tài (talent) chữ (caractère) mệnh (sort, destinée) khéo (habile) là (être) (3) ghét (haïre) nhau (ensemble, réciproquement).

Cuối cùng, Cụ cung cấp những chú giải chi tiết (notes et commentaires) về ngôn ngữ đất nước học cần thiết cho những từ đã đánh số. Có những chú giải dài hàng trang, như chú giải từ “trăm năm” với tất cả các nghĩa và ngữ cảnh sử dụng nó trong tiếng Việt. Tổng cộng vị học giả uyên thâm đưa ra đến 904 chú giải cho toàn bộ bản dịch *Truyện Kiều*.

Công chúng độc giả ngoại quốc rộng rãi không có nhu cầu về một sự giới thiệu khoa học tỉ mỉ đến nhường ấy. Khi tìm đến các tác phẩm kinh điển của nền văn hóa ngoại bang, bạn đọc bình thường trước hết muốn cảm nhận vẻ đẹp tâm hồn của dân tộc khác, tâm tư và tình cảm, nền nếp và tập tục của dân tộc đó. Tôi thiết nghĩ một kiểu dịch khác sẽ đáp ứng những nhu cầu tinh thần và thẩm mỹ ấy. Đối với văn học cổ điển có thể vận dụng một kiểu dịch thoát khỏi tính hàn lâm quá mức và

⁶ Phạm Quỳnh (1892-1945) - Nguyễn Văn Vĩnh (1882-1936) - Nguyễn Văn Tổ (1889-1947) - Phạm Duy Tôn (1883-1924).

đảm bảo một sự cảm nhận trực tiếp, có thể gọi là sự xúc cảm thi ca của nền văn hóa khác. Tôi liệt vào loại hình dịch văn học này bản dịch *Kiều* của học giả Nguyễn Khắc Viện (1907-1984), coi như một mẫu mực để noi theo. Bác sĩ Viện trở về nước sau một phần tư thế kỷ sống, hoạt động nghề nghiệp và xã hội trên đất Pháp, năm 1965 đã công bố một bản dịch *Truyện Kiều* nữa sang tiếng Pháp. Bản dịch của ông đã được cụ Nam Trân, nhà Hán học, đồng thời tinh thông tiếng Pháp, lại là nhà thơ và một dịch giả lão thành uy tín, đánh giá là thành công nhất trong các bản dịch sang Pháp ngữ xưa nay. Chuyên gia văn hóa truyền thống Việt, Đỗ Lai Thúy cũng cho rằng: “Bản dịch *Truyện Kiều* của ông đã vượt bóng những người đi trước ... để tỏa sáng”. Cũng có đôi ý kiến xăm xoi chê bai – một điều xưa nay không bao giờ thiếu trong dịch thuật. Đặc biệt, khi xét nét đến vài câu chữ, thì người sau tất yếu thừa hưởng một số câu chữ “đắt” của người trước⁷. Vấn đề là xét về tổng thể, dịch giả có đưa ra được một cách tiếp cận mới, một cách xử lý mới đối với nguyên tác để trình làng một bản dịch mới thành công hơn hay không. Thành công dịch thuật của nhà văn hóa-dịch giả Nguyễn Khắc Viện chính là điều đó, như một nhà văn hóa khác, cụ Hữu Ngọc, đã chỉ ra: “Bản dịch *Kiều* sang tiếng Pháp của anh

Viện đề ra một quan niệm dịch thuật khá độc đáo”⁸.

Trong tiểu luận bằng tiếng Pháp “*Vài suy nghĩ về nghệ thuật dịch*”, dịch giả Nguyễn Khắc Viện đã xác định những nguyên tắc dịch thuật của mình như sau.

“*Kiều* là một thi phẩm, nó đòi hỏi phải được chuyển dịch bằng thơ, thi phẩm lớn càng cần được chuyển dịch bằng thơ. Nếu thơ không nhất thiết đồng nghĩa với những câu văn vần thì ngôn ngữ thơ trước hết phải dùng đến hình ảnh, nhịp điệu, nhạc tính sao cho đánh thức được trong lòng người đọc, đứng hơn trong lòng người ngâm, cả một chuỗi dây ấn tượng, cảm xúc ngay cả khi chưa hiểu rõ ý thơ”.

Về tính chính xác trong dịch văn học, nhà văn hóa Nguyễn Khắc Viện viết như sau:

“- Trước hết, tìm cách bám sát nội dung, truyền đạt xúc cảm đầu tiên toát ra từ nguyên bản.

- Giữ những điển tích, biểu trưng, ám dụ nhằm đưa đến cho độc giả thuộc nền văn hóa Pháp những hình ảnh mới, những cách nhìn độc đáo về cuộc đời và sự vật.

- Dứt khoát loại bỏ những kỹ xảo ngôn ngữ vốn chỉ là trang sức hoa mỹ mà thôi”⁹.

⁷ Xin tham khảo bài của Minh Minh trên Tạp chí Hồn Việt, web. www.honvietquochoc.com.vn>baiviet > 4955-nghe-thuat-dich-truyen-ki...

⁸ Dẫn theo: Nguyễn Khắc Phê: Bác sĩ Nguyễn Khắc Viện đã dịch *Truyện Kiều* như thế nào. – Báo Tiền Phong điện tử, 03/01/201009:04.

⁹ Nguyễn Khắc Viện (2017), *Truyện Kiều và nghiên cứu sáng tác văn học*. – Nxb Văn hóa Sài Gòn-2017, tr.66, 75.

Thực hiện những nguyên tắc đã đề ra, ông dịch *Truyện Kiều* bằng thể thơ tự do và chỉ kèm theo 54 chú giải.

Tôi đã chọn đi con đường ấy, tùy theo những khả năng rất hạn chế của mình cố gắng noi theo bản dịch mẫu mực của con người sinh ra trong gia đình một Hoàng giáp nho học, lại từng sinh sống ở Paris một phần tư đời người.

5. Vậy thì cụ thể tôi đã xử sự như thế nào khi dịch *Truyện Kiều* sang tiếng Nga?

Một là, chưa bao giờ dám ngộ nhận mình có thể làm thơ bằng tiếng Nga, nên ngay từ đầu tôi xác định văn bản mình tạo ra là “văn xuôi” đủ 3.254 câu Kiều, căn cứ bản phổ biến nhất của Nguyễn Thạch Giang¹⁰, có tham khảo các bản khác. Tuy nhiên, khi dịch mỗi câu Kiều, tuân thủ lời dặn của bác sĩ Nguyễn Khắc Viện, tôi không chỉ cố gắng dịch chính xác ý của câu nguyên tác, mà còn cố gắng chuyển đạt hình tượng của câu thơ bằng các phương tiện của tiếng Nga và trước hết là giọng điệu tự sự chậm rãi của một trường thiên tiểu thuyết bằng thơ. Điều này đạt được nhờ lối văn xuôi có tiết tấu mà tôi đã quen biết từ thuở 8-9 tuổi do học văn ngôn Hán tự với ông nội – thể loại văn gọi là biên ngẫu, kết cấu hoàn toàn bằng các cú đoạn đối xứng. Còn về tiếng Nga thì lối văn xuôi có tiết tấu đã bất giác nhập hồn tôi nhờ nỗ lực không mệt mỏi của các cô giáo Nga cho chúng tôi đọc thuộc lòng thơ Nga từ những bài học đầu tiên dấu chữ

nghĩa chưa thông: cho đến nay, dù hơn nửa thế kỷ đã trôi qua, tôi vẫn có thể đọc thuộc lòng các bài thơ văn xuôi như các bài *Tiếng Nga* của Turgenev, *Đóm lửa* của Korolenko, *Bài ca chim báo bão* của Gorky...

Xin nêu một vài ví dụ về cách xử lí của tôi.

Những câu thơ mở đầu *Truyện Kiều* nếu chỉ chuyển nghĩa sang tiếng Nga sẽ như sau:

В столетней человеческой жизни
Талант и судьба человека часто
проявляются в противоречии

Прожив все изменения, взлёты и
падения в жизни

Увиденное оставляет боль в сердце.

(Ví dụ lấy trên mạng¹¹)

Có thể thấy các ý được dịch hoàn toàn chính xác, nhưng các câu văn xuôi trên không chuyển đạt hình tượng và tiết tấu câu thơ nguyên tác (đương nhiên, người làm bản dịch nghĩa đơn thuần không đặt ra yêu cầu ấy).

Tôi đã cố gắng dịch những câu mở đầu nguyên tác như sau:

В столетней жизни,
отмеренной человеку на этом свете,
Талант и Судьба изощряются
в постоянной вражде между собой.
Достаточно пережить одно
превращение
зелёного тутовника в морскую
пучину

¹⁰ *Truyện Kiều*. Nguyễn Thạch Giang khảo đính và chú giải. – Nxb Văn hóa – Thông tin, in lần thứ 7, 2011.

¹¹ www.nhat-nam.ru>...> Нгуен Зу. Киеу

Как душа уже болит от всего
увиденного!

Hai ý chính vẫn hoàn toàn như vậy: xung đột giữa tài năng và số phận trong cuộc đời con người và nỗi đau lòng vì những biến động lớn lao với bao tai họa và đau đớn. Tuy nhiên, các câu văn dịch đã chuyển đạt thủ pháp nhân cách hóa xung đột giữa tài năng và số phận (tài và mệnh khéo là ghét nhau - изошрённая вражда таланта и судьбы); cả hoán dụ “cuộc bể dâu”, vốn thường trực trong thi ca phương Đông, so sánh những biến động to lớn trong đời người với sự biến đổi nương dâu thành biển cả, cũng được diễn đạt sang tiếng Nga. Để tạo tiết tấu tự sự chậm rãi, mỗi câu đều ngắt đôi, buộc phải ngưng nghỉ khi đọc. Câu văn dịch của tôi trở nên có hình tượng và tiết tấu.

Còn đây là ví dụ minh họa thủ pháp chuyển dịch các hình tượng đặc thù xa lạ với cảm nhận nghệ thuật của người Nga: tôi khai triển ẩn dụ thành một so sánh tường minh. Với hai câu thơ về cuộc sống yên bình của chị em Kiều tại tư gia song thân trước khi tai họa ập xuống, câu dịch nghĩa đơn thuần là:

Но живёт спокойно в защищённом
своём тереме,

Не обращает внимание на
ухаживание других.

(Ví dụ lấy trên mạng đã dẫn)

Cũng những câu thơ ấy trong cách chuyển dịch của tôi:

Однако тихо живут

в своих плотно занавешенных
девичьих покоях,

Не обращая внимание на тех,
кто, как рой шмелей да мотылков,
кружится за восточной стеной.

Như vậy, tôi đã tường minh hóa, bạch hóa ẩn ý của ẩn dụ đặc thù trong thơ ca phương Đông “(ong bướm đi về - кружится (вокруг девушки) рой шмелей да мотылков)”. Có những khi phải khai triển một hình tượng điển tích thành cả một đoạn văn, chẳng hạn như điển tích “*phận áp cây*” (буквально: судьба обнимающего дерева, то есть сваю моста), biểu đạt quyết tâm của chàng thư sinh Kim Trọng đòi gắp nàng Kiều bằng được: “Trần trẽn một *phận áp cây* đã liều”:

Ради этой минуты встречи я готов
принять участь

того юноши, который предпочёл
погибнуть

при подъёме воды

но не сойти с назначенного места
свидания!

(Rất tiếc là khi in ấn, người ta đã không
giữ đúng cách ngắt câu có dụng ý)

Để kiểm nghiệm năng lực thể hiện của mình có đáp ứng những nguyên tắc dịch thuật đã chấp nhận không, tôi đã nhờ bà Nadezhda Vorobiova, Giám đốc tiếng Nga thuộc Trung tâm Khoa học và Văn hóa LB Nga tại Hà Nội, đọc thẩm định với yêu cầu “không nể mặt” mấy trích đoạn dịch đầu tiên chưa được hiệu đính, do tôi tự đặt

tiêu đề: “Du xuân” và “Năm mờ vô chủ”. Trong mail gửi tôi ngày 24/11/2013, bà đã hồi âm xúc động và tán thưởng: “Дорогой Кхой! Большое спасибо Вам за духовное наслаждение! По-другому это и не назовёшь. Отрывки из этой поэмы стали украшением конца семидневной рабочей недели... Мне понравился перевод А.Штейнберга, но Ваш перевод всё-таки даёт более полную картину: образ Киеу – совсем друной (её талант и т.д...) Не считите за лесть: Ваш перевод тронул меня более. Ждём продолжения.” (Anh Khôi thân mến! Rất cảm ơn anh về món quà thưởng thức tinh thần! Không thể nói khác về điều này được. Hai trích đoạn trong trường ca ấy đã làm đẹp ngày kết thúc một tuần làm việc... Tôi thích bản dịch của của A. Shteinberg, nhưng bản dịch của anh dấu sao cũng cho một bức tranh đầy đủ hơn: hình ảnh nàng Kiều khác hẳn (tài năng của nàng v.v...) Anh đừng cho là tôi nịnh nhé: bản dịch của anh làm tôi xúc động hơn. Tôi chờ đọc tiếp). Phần khởi vì lời động viên, tôi gửi tiếp cho Nadezhda Vorobiova trích đoạn “Báo mộng” vừa dịch xong, bà lại tức khắc hồi âm: “Дорогой Кхой! С большим интересом и грустью прочитала продолжение... Уж лучше бы ей не видеть этот пророческий сон... И всё-таки какая глубокая натура – эта Киеу! В Вашем переложении. Вообще вещь очень сильная, даже “Повесть о Гэндзи” Мурасаки Сикибу как-то поускнела в моём сознании после знакомства с “Киеу”. Ваша Надежда Михайловна”. (Anh Khôi thân mến! Tôi

đã đọc tiếp, rất hứng thú và rất buồn... Giá như nàng đừng mơ thấy giấc mộng ấy... Quả là một tính cách sâu sắc, cái cô Kiều ấy! Qua sự chuyển dịch của anh. Nói chung một tác phẩm rất ấn tượng, kể cả “Truyện kể về Genji”¹² của Murasaki Shikibu cũng hơi mờ nhạt đi trong tiềm thức tôi sau khi làm quen với “Kiều”. Thân ái, Nadezhda Mikhailovna”).

Sự khẳng định của một phó tiến sĩ, chuyên gia ngữ văn Nga, đã đem lại cho tôi niềm tin là mình đã chọn đúng đường và đủ năng lực hoàn thành nhiệm vụ. Cũng lại nhờ có sự tài trợ hào hiệp của doanh nhân đồng hương với cụ Tiên Điền là ông Hoàng Văn Vinh, tôi không bị phân tán bởi cuộc mưu sinh mà tập trung, ngồi lì dịch liền một mạch (bỏ đi tất cả các đoạn đã dịch rải rác trong mười năm trước!) trong 01 năm 5 tháng 14 ngày trọn vẹn 3.254 câu Kiều sang tiếng Nga. Tuân thủ những nguyên tắc dịch thuật của Nguyễn Khắc Viện, tôi đã cố gắng vận dụng hết vốn liếng từ vựng tiếng Nga phong phú về sắc thái tu từ (ví dụ: лицо, личико, физиономия, морда) để truyền đạt từng chi tiết trong dung mạo, hành vi, thái độ của từng nhân vật, dáng vẻ, màu sắc và thần thái của phong cảnh. Bằng các thủ pháp điệp từ (*низкая-низкая* могилка), láy từ (*бледно-зелёная, бледно-желтая* трава; *взглянет* раз, *взглянет* другой), đảo từ (имя *его*; звуки издавались *то высокие, прозрачные, то глухие, неясные...*), hợp vận lưng (một v

¹² *Truyện kể về Genji* – kiệt tác văn học cổ điển Nhật Bản Shikibu; Murasaki là tên một cung nữ xin đẹp tài hoa mà hoàng thân Genji.

избытке, другое в недостатке; откликаются - отзываются), ngắt câu, làm cho câu văn có tiết tấu, có hình ảnh, tôi cố gắng tạo ra một giọng văn xuôi tự sự trữ tình Nga tương ứng với văn phong nguyên tác. Học tập cụ Nguyễn Khắc Viện, tôi loại bỏ tất cả các từ cổ văn hoa mỹ (kiểu: giọt sương, gót sen v.v.) lược đi hầu hết điển tích, điển cố không thiết yếu đối với khắc họa diện mạo và tính cách nhân vật hay phát triển cốt truyện, nhưng lại đòi hỏi chú giải dài dòng làm cản trở quá trình đọc giả cảm nhận trực tiếp câu thơ. Kể cả một số điển tích cụ Viện giữ lại trong bản dịch cho đọc giả Pháp của mình, nhưng xét thấy không cần thiết cho bạn đọc người Nga, vốn cũng có những phong tục tương tự trong văn hóa truyền thống, tôi cũng bỏ (như Lam Kiều, chày ngọc để chỉ đồ sính lễ quý báu, chẳng hạn). Kết quả là toàn bộ bản dịch của tôi chỉ có 33 chú giải ở cuối sách, chủ yếu là về lịch sử (Gia Tĩnh, Tào Tháo và lầu Đồng Tước...), tôn giáo (nhân quả, kiếp xưa, kiếp sau, Quan Âm...), vài nhân vật văn học cổ điển liên quan (Thôi Oanh Oanh và Trương Quân Thụy, Bá Nha và Tử Kỳ...). Tuy nhiên, tôi tự nhận thấy phần này vì làm vội, còn nhiều khiếm khuyết, cần thông qua phản hồi của bạn đọc Nga về những chi tiết khó hiểu trong bản dịch để làm lại khi có điều kiện tái bản.

6. Mặc dù những đọc giả Nga đầu tiên, đều là các tiến sĩ ngữ văn, mà tôi trình đọc bản dịch đều nhất trí cho nó là “trường ca văn xuôi”, tôi hiểu rất rõ rằng hành văn tiếng Nga của tôi không đủ độ chuẩn xác, bởi vậy tôi đặt điều kiện tiên quyết để

công bố bản dịch là nó phải được một nhà ngữ văn học người Nga hiệu đính.

Người đầu tiên được chọn là một tiến sĩ ngữ văn có năng lực cao, nhưng không hiểu vì lí do gì tôi không rõ đã bỏ dở dang công việc khi mới làm được một phần ba. Việc công bố bản dịch của tôi có nguy cơ thất bại. Trong lúc đang tuyệt vọng tôi chợt nhớ ra mình có cô giáo người Nga Sophia Leonidovna Korchikova cũng là PGS tiến sĩ ngữ văn, bản thân cô lại là nhà thơ và từng hiệu đính không ít thi tập của các tác giả Nga. Cô giáo 92 tuổi đã tức khắc đáp lời cầu cứu của tôi: “Дорогой Хой! Мне очень понравилось это произведение и в целом Ваш перевод, Вы хорошо чувствуете стиль автора, и у Вас богатый запас слов, но ошибки есть. Я начала работу ...” (Khôi thân mến! Tôi rất thích tác phẩm này và bản dịch của em nói chung. Em cảm nhận tốt văn phong của tác giả và em có vốn từ phong phú, nhưng có một số lỗi. Tôi đã bắt đầu làm việc...- Trích thư ngày 27/09/2015). Để đảm bảo sự thống nhất về văn phong bản dịch, tôi không sử dụng phần đã được các tiến sĩ người Nga tham gia *Dự án* hiệu đính, đề nghị cô giáo S.L. Korchikova hiệu đính lại từ đầu toàn bộ bản dịch. Bởi lẽ đối với một tác phẩm văn học không gì đáng sợ hơn là sự hỗn tạp về phong cách. Ngay khi làm bản dịch, dù lắng nghe tất cả các ý kiến phê bình của các dịch giả bạn bè, tôi kiên quyết không để họ sửa câu văn tiếng Nga của mình: chỉ riêng dịch giả là tôi được sửa và sau đó là người Nga tinh thông văn chương, nếu không bản dịch sẽ thành món hổ lốn!

Bất chấp tuổi cao sức yếu, cô giáo Sophia Leonidovna của tôi đã hoàn thành xuất sắc công việc hiệu đính. Và chính cô đã dứt khoát định danh công trình chung của chúng tôi là: “Dịch bằng thơ tự do; Vũ Thế Khôi. Hiệu đính: Sophia Korchikova”.

7. Nhờ sự nỗ lực và sự hỗ trợ tài chính của bè bạn đồng nghiệp, của các học trò tiếng Nga và gia đình tôi bản dịch Truyện Kiều bằng thơ tự do chào đời đúng Ngọ ngày 31 tháng 12 năm 2015, tức vẫn trong giới hạn của mốc kỷ niệm 215 năm sinh của đại thi hào dân tộc Nguyễn Du.

Tôi nhận thức rõ ràng rằng công trình dịch thuật này chỉ là thử nghiệm đầu tiên truyền đạt sang tiếng Nga bằng thơ tự do kiệt tác thi ca cổ điển Việt Nam, nên chắc chắn không thể không có nhiều khuyết điểm và thiếu sót, đặc biệt là về mặt tái tạo ngôn ngữ thơ tuyệt đỉnh của *Truyện Kiều*. Chấn chấn tôi chưa chuyển dịch được lấy một phần mười vẻ kiêu diễm tinh tế của câu thơ Kiều. Dịch làm sao được những “ngôi TỐT sỗ sàng”, “TÂN MÀN thử chơi”, “GÁI TƠ MÀ ĐÃ NGỬA NGHỀ...”! Tôi thiết nghĩ bản dịch của tôi chỉ khai phá một con đường cho những dịch giả Việt và Nga tương lai, uyên thâm hơn và giỏi giang hơn. Chính họ nhất định sẽ trình độ giả Nga các bản dịch thực sự hoàn hảo thiên trường ca bất hủ của Tiên Điền tiên sinh.

TÀI LIỆU THAM KHẢO

1. Vũ Thế Khôi (2015), Đoạn trường dịch Kiều sang tiếng Nga. – *Tạp chí Thơ*, số 11/2015, tr.97 - 109.
2. Ида Андреева: «Повесть о Клеу» в русских переводах и изданиях. – website культура.ру; đã phát biểu văn tắt tại Hội nghị quốc tế Quảng bá văn học Việt Nam lần thứ IV, Hà Nội 16/02/2019; đăng *Tạp chí Thơ*, số 3&4/2019, tr. 215 - 220, dưới tiêu đề “Về hai bản dịch trọn vẹn Truyện Kiều sang tiếng Nga”.
3. Alain Guillemin (2010), Các bản dịch Truyện Kiều sang tiếng Pháp. (Nguyễn Duy Bình dịch từ tiếng Pháp). – Văn hóa Nghệ An, số tháng 5/2010.
4. Nguyễn Hữu Sơn (2015), Truyện Kiều trên đường giao lưu quốc tế. – website Nhân Dân điện tử, 26/11/2015 15:34:25
5. Nguyễn Huệ Chi (2016), Trở lại câu chuyện so sánh Kim, Vân, Kiều truyện với Truyện Kiều của Đồng Văn Thành (董文成). – *Tạp chí Khoa học*, số 10/ tháng 02-2016, tr. 11-31.
6. Minh Minh (2015), Nghệ thuật dịch Truyện Kiều qua bản dịch của Nguyễn Khắc Viện và của Xuân Phúc - Xuân Việt, *Tạp chí Hồn Việt*, web. www.honvietquochoc.com.vn > baiviet > 4955-nghe-thuat-dich-truyen-ki...
7. Nguyễn Khắc Phê (2010), Bác sĩ Nguyễn Khắc Viện đã dịch Truyện Kiều như thế nào. – Báo Tiền Phong điện tử, 03/01/2010 09:04
8. Nguyễn Khắc Viện (2017), *Truyện Kiều và nghiên cứu sáng tác văn học*. – Nxb Văn hóa Sài Gòn-2017, tr.66, 75.
9. *Truyện kể về Genji* – kiệt tác văn học cổ điển Nhật Bản Shikibu; Murasaki là tên một cung nữ xinh đẹp tài hoa mà hoàng thân Genji.